

לובה ר' חרל"פ תור הזהב של הישיבות הליטאיות

בן-ציון קליבנסקי, כעור חלמיש – תור הזהב של הישיבות הליטאיות במזרח אירופה מרכז זלמן שזר, ירושלים תשע"ד.

עולם הישיבות ה"ליטאיות" בין שתי מלחמות העולם זוכה בספר זה להארה במחקר רציני ומבוסס. מעיקרן נוסדו ישיבות אלו בליטא, אך, כידוע, במהלך המחצית הראשונה של המאה ה-20 השתנו גבולות ליטא כמה פעמים, כך

מים מדליו, 25–26 (למדין מן ההגדות), תשע"ד-תשע"ה

שהכינוי "ישיבות ליטאיות" אינו מיוחד לישיבות שפעלו בתחומה של מדינת ליטא (Lithuania) דווקא, אלא לדגם של ישיבות שהתנהלו בהשפעתן ושופיינו ברמה לימודית גבוהה ובהדגשת הפן הלמדני-עיוני. ואכן כמותן היו אז גם בפולין, גם בארץ ישראל, גם בארצות הברית של אמריקה, וכיום – ברחבי העולם היהודי.¹ בעשורים האחרונים נכתבו כמה חיבורים מדעיים בתחום עולם הישיבות בכלל, ועולם הישיבות הליטאי בפרט. מהם אזכיר את ספרו של שאול שטמפפר (תשס"ה): "הישיבה הליטאית בהתהוותה", את הספר של מרדכי ברויאר (תשס"ד): "אוהלי תורה – הישיבה תבניתה ותולדותיה" ואת ספר המאמרים: "ישיבות ליטא – פרקי זכרונות" (בעריכת אטקס וטיקוצ'ינסקי, תשס"ד).² כנכדה ונינה לראשי ישיבת טלז בליטא מצאתי תמיד עניין מיוחד בספרות זו, וכן גם בספר הזה.

המחבר, ד"ר בן-ציון קליבנסקי, עסק בעבר בהנדסת אלקטרוניקה וניהל פרויקטים עתירי טכנולוגיה חדשנית, אך "באמצע החיים" עבר ללמוד בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל-אביב, שם כתב עבודת דוקטור בהדרכת פרופ' דוד אסף (קליבנסקי, תשס"ט). הספר שלפנינו הוא עיבוד של העבודה הזאת. על קורות משפחתו האצילה למדתי מספרה של אמו "מירכתי צפון" (לנגלבן-קליבנסקי, תשע"ג), שגולל את סיפור ההתמודדות שלה ושל משפחתה מנעוריה בקובנה, המשך בגלותם בערבות סיביר בימי מלחמת העולם השנייה ובחזירתם לליטא בשנת 1956, ועד הגיעם לארץ בשנת 1969. בן-ציון, יליד וילנה וכיום תושב אלקנה בשומרון, המשיך במפעל ההנצחה של יהדות ליטא בדרכו שלו. הוא שהשפה הליטאית והשפה הרוסית שגורות בפיו, יכול היה לדלות פרטים ממסמכים הכתובים בשפות אלו שנשמרו בארכיונים ברחבי העולם, וגם בכך יתרונו כחוקר יהדות ליטא וישיבותיה.

כפי שכתב קליבנסקי, "חיוניותן של הישיבות הליטאיות התבלטה לאחר תקופת האבדון [...] בימי מלחמת העולם השנייה הוכחדו רוב תלמידיהן בבורות

¹ והנה אנקדוטה מעניינת: לא פעם כשנשאלתי במסגרת הבירורים טרם שידוך על טיבה של בחורה או בחור מקרב שכנינו הספרדים, אחת השאלות היא: האם זו משפחה ליטאית? האם הבחורה ליטאית? והתשובה כמובן תלויה בעיקר באופי המנהיגות הרבנית המקובלת על המשפחה (רבנים ספרדים הקשורים לעולם הישיבות הליטאי או שאינם כאלה), לא במוצאה...

² עוד אזכיר את עבודת התיזה של "אלטמן (תשס"ב) על הרב יוסף ליב בלוך, ראש ישיבת טלז (בין השנים 1910–1929) (עבודה חשובה זו לא נזכרה בספר), ואת הדיסרטציה של ש' טיקוצ'ינסקי (2009) על ישיבת סלבודקה ועלייתה לארץ.

המוות [...] והנה שרידים נדכאים ויחידים אלו הצליחו בתוך שני דורות להחיות את המפעל כולו ולהעצימו לממדים שלא שיערום אף האבות המייסדים" (עמ' 11). משפטים אלו מקפלים בתוכם את הסיפור כולו. אמנם כבר בזמנו השפיע עולם הישיבות הליטאי על המרחב החברתי בליטא ובסביבותיה, וכאמור לעיל אף גלש מעבר לים, לארץ ישראל (למשל, הקמת ישיבת סלבודקה בחברון ב-1924) ומעבר לאוקיינוס (ישיבת רבנו יצחק אלחנן, ישיבת תורה ודעת וישיבת רבי חיים ברלין – כולן בניו-יורק, ארצות הברית), אך ההתפתחות המשמעותית היא תקומתו של הזרם הזה בתקופתנו והתעצמותו הן מבחינה מספרית, הן בהשפעה חינוכית ופוליטית, הן מבחינות נוספות.

בסקירות קודמות שנכתבו על הספר הזה נרמז כי המחבר תיאר קצת יותר מדיי את המספרים ואת העובדות ה"יבשות" על חשבון תיאור הרוח שפיעמה בישיבות הללו. כבודם של הספרים המטפחים את האתוס במקומם עומד, אך דעתי בנושא זה היא הפוכה: המספרים מספרים. למשל, מעניינות הטבלאות על מספרי התלמידים בישיבות אלו (עמ' 378). מתברר שבשיבת מיר למדו בשנים אלו בין 100 ל-400 בחורים, בישיבת גרודנה – בין 50 ל-150 בחורים, בישיבת רדין (ישיבתו של ה"חפץ חיים") בין 100 ל-250 בחורים. לא הרבה. מעניינת הטבלה בדבר "מוצא תלמידי ישיבת טלז בתקופת בין המלחמות" (עמ' 409). מטבלה זו עולה שבסך הכול בשנים 1936–1937 שהו בישיבה 304 תלמידים, מהם 235 בני ליטא ו-68 בני חו"ל. מבני חו"ל 29 באו מגרמניה (אולי גם בגלל המצב הפוליטי שם), 7 מפולין, 6 מאנגלייה, 5 מארצות הברית, 3 מברזיל. הקורא נוכח לראות שעולם הישיבות כולו לא פרץ את גבולות האלף. מזווית אחרת אפשר לראות שהישיבות האלה הוכרו גם בעולם הגדול, עד שגם מצפון אמריקה, מדרום אמריקה ומדרום אפריקה באו אליהן תלמידים, אף כי בודדים.

התכתובות של ראשי הישיבות עם הג'וינט ועם גופים עולמיים אחרים משדרים את המצוקה הכלכלית של הישיבות בתקופה הנדונה. מתוך מסמכי הג'וינט, ה"סנטרל-רליף" ועוד גופים וקרנות, ומתוך דו"חות הישיבות, מראה קליבנסקי כי התמיכה הכוללת של כל הגופים הפילנתרופיים עמדה על ארבעה אחוזים בלבד מהכנסת הישיבות. והוא כותב: "נתח זה נראה חסר פרופורציה לעומת אספות החירום, הלחצים, המכתבים והמברקים של ראשיהן..." (עמ' 260). קליבנסקי שופך אור גם על דרישות שונות שעלו מהשלטונות ל"תיקוני בנייה" כדי שיעמדו בתנאי הגיינה, בטיחות ואסתטיקה. למשל, הוא מצא שבשנת 1937 הגיעה עלות השיפוצים שנדרשו בישיבת מיר ליותר מ-11,000 זהובים, כנראה סכום לא קטן בימים ההם (עמ' 281). כללו של דבר, הישיבות הליטאיות

התנהלו תדיר באווירה של מצוקה וללא מקורות כלכליים יציבים, ובכל זאת הצליחו לשרוד שנים רבות. עם זאת, ייתכן שבעיות כלכליות אלו מנעו מהן לגדול ולהתרחב יותר.

אחד הפרקים החשובים בספר הוא הקרוי "לימודים" (עמ' 289–332), וחבל שהיקפו אינו נרחב יותר. כדרכו המחבר יורד לפרטי ארגון הלימודים בישיבות השונות, למסכתות הלימוד שנלמדו, למעמדו של "השיעור" שנתנו ראשי הישיבה, למקום שתפס לימוד המוסר, לספרי המוסר שנלמדו ועוד פרטים. המחבר מדגיש כי ככלל דגלו הישיבות הליטאיות "ב'תורה לשמה' בלא פנייה והתכוונות אל עולם המעשה. גם כשנהייתה מגמת הלימוד התכליתי מקובלת ואף מחויבת בעיני הציבור היהודי נמנעו הישיבות מהוראת דיני פסיקה והתרכזו בייחוד במסכתות עיוניות [...] [ש]היו מצע מעולה ליישום 'דרך ההבנה'" (עמ' 331). נדמה לי שדרך לימוד זו לא השתנתה בעולם הישיבות הזה עד היום. בעוד ישיבות ישראליות שאינן "ליטאיות" מרחיבות את העיסוק בלימודי הלכה, בלימודי תנ"ך, ואף בהכשרה להוראה – עולם הישיבות הליטאיות מתמיד בדרך הלימוד הקלאסית כפי שעוצבה לפני 100 שנים.

עם זאת ראוי לציין שלא כל הישיבות הליטאיות היו מעוררות אחד בנושא זה. במקום אחר (חרל"פ, תשס"ז) עמדתי על יזמתו של סבי-זקני הרב יוסף ליב בלוך להקמת סמינר למורים (כולל לימודי חול) על יד ישיבת טלז במטרה להשפיע על מערכת החינוך בליטא ובסביבותיה, ואולי גם מתוך ראייתו המפוכחת לספק מקצוע הולם לבני הישיבה. ביזמה זו הוא גילה מנהיגות ותעוזה, שכן רבים התנגדו ליזמתו וראו בכך פריצת דרך. גלי ההתנגדות שככו רק עם הסכמתו של ה"חפץ חיים" שסמך על שיקול דעתו של הרב בלוך ועל טוהר כוונותיו.³ לסיכום, רבה היא תרומתו של הספר הזה להכרת עולם הישיבות הליטאיות בין שתי מלחמות העולם, ראשיה, תלמידיה, סדרי הלימוד ואופני התנהלותה; חשובה תרומתו להבנת אופיה של הישיבה הליטאית ולבחינת השפעתה על החברה היהודית האורתודוקסית. עוד יש בו הנחת היסודות למחקרי המשך על השפעת הזרם הזה בעולם היהודי של ימינו, כולל – ובייחוד – על המקום שהוא תופס בחברה הישראלית בימים אלו.

³ ראו על כך חרל"פ, תשס"ז, עמ' 493, וההפניות בהערה 7, שם. ומעניין לציין שעם הקמת ישיבת טלז באמריקה, בוויקליף אוהיו, הוקם גם שם סמינר למורים, אך קיומו הופסק לאחר כמה שנות פעילות (שם, הערה 8).

תמונת תלמידי המכינה ורבניה בישיבת טלז בשנת תרצ"ז (1937) (בעמוד 141 בספר)
מאוסף אוריאל חרל"פ

בשולי הדברים אציין לשבח את הביוגרפיות המקוצרות של האישים שנזכרו בספר (עמ' 449–474) ואת המפתחות (אישים, מקומות, מושגים). ואוסיף שבחיים לעריכה הלשונית המצוינת, מעשה ידיה של אסתר גולדנברג.

מקורות

- אטקס, ע', וטיקוצ'ינסקי, ש' (עורכים) (תשס"ד). *ישיבות ליטא – פרקי זכרונות*. ירושלים: מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל ומרכז דינור לחקר תולדות ישראל, האוניברסיטה העברית.
- אלטמן, י' (תשס"ב). *וראשו מגיע השמימה – הרב יוסף יהודה ליב בלוך תורתו ואישיותו*. עבודת תיזה בטורו קולג', ירושלים.
- ברויאר, מ' (תשס"ד). *אוהלי תורה – הישיבה תבניתה ותולדותיה*. ירושלים: מרכז זלמן שזר.
- חרל"פ, ל' (תשס"ז). ספר רפל – סקירה ממבט אישי – על תפילת נשים ועל רשת החינוך "יבנה" בטלז', ליטא. *מים מדליו (ספר המייסדים)*, 18, עמ' 479–490.
- טיקוצ'ינסקי, ש' (2009). *ישיבות המוסר מליטא לארץ ישראל: ישיבת כסלבודקה, עלייתה והתבססותה בארץ ישראל המנדטורית*. עבודת דוקטור באוניברסיטה העברית, ירושלים.
- לנגלבוֹן־קליבנסקי, ג' (תשע"ג). *מירכתי צפון – מלחמת ההישרדות של צעירה יהודייה מליטא על גדות אוקיינוס הקרח הצפוני*. אלקנה: חקר יהדות ליטא.
- קליבנסקי, ב"צ (תשס"ט). *הישיבות הליטאיות כמזרח אירופה בין שתי מלחמות העולם*. עבודת דוקטור באוניברסיטת תל־אביב.
- שטמפר, ש' (תשס"ה). *הישיבה הליטאית בהתהוותה*. (מהדורה מורחבת ומתוקנת). ירושלים: מרכז זלמן שזר.